

Šeherzada Džafić
Pedagoški fakultet
Univerzitet u Bihaću⁶⁶

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

METODOLOŠKE SMJERNICE PROUČAVANJA BOSANSKOHERCEGOVAČKE KNJIŽEVNOSTI KROZ INTRAKULTURNE PROCESSE

Sažetak

S obzirom na svoju pluralnu prirodu, bosanskohercegovačka književnost podrazumijeva više slojeva te artikulira unutarnje procese koji se bitno razlikuju od vanjskih, generirajući jedan intrakulturni profil što iziskuje i specifičan, diferentan, a istovremeno, jedinstven pristup njenome proučavanju. S osloncem na opću metodologiju proučavanja književnosti te na povijest proučavanja bosanskohercegovačke književnosti, s metodološkim utemeljenjem u eklektizmu kulturalnih studija i interkulture književnosti, radom se nastoji ukazati na mogućnosti proučavanja bosanskohercegovačke književnosti kroz intrakulturne procese.

Ključne riječi: metodologija, povijest književnosti, dijahronija, sinhronija, intrakulturni procesi, bosanskohercegovačka književnost

⁶⁶ Seherzada.dzafic@unbi.ba

Uvod

Bosanskohercegovačka književnost u svome razvojnem kontinuitetu (s povremenim eksternim diskontinuitetnim implikacijama) predstavlja poseban profil unutar južnoslavenskih književnosti, kao i književnosti evropskoga kulturnog kruga. No, unatoč konstanti viševjekovnog kompozitnog profila i postojanim dijahronijskim etapama⁶⁷ u (društvo-političkoj) praksi određenih sastavnica dešava se aberacija ka izvanjskom što implicira moguće intriznične konflikte koji bi se odr(a)žavali (i) unutar bosanskohercegovačke književnosti, stoga je nužno ukazivati na činjenicu da se zajednička kultura njeguje kroz književne procese i da je to kontinuitet i konstanta od (politički) najstarije balkanske države do danas, kada književnici jasno djeluju monolitno bez obzira na eksterne političke oscilacije ili interne aspiracije ka pripajanju nekoj izvanjskoj konfiguraciji.

Rad pod hipotezom da se književni kontinuitet bosanskohercegovačke književnosti održavao kroz umjetničke prakse, djela i djelovanja književnika kroz konstantne intarkulturne procese, ukazuje kako oni mogu biti i smjernica, odnosno metodološki modeli proučavanja bosanskohercegovačke književnosti. Na tragu toga, a u okviru prostora koji mu dozvoljava, rad pored mogućnosti proučavanja bosanskohercegovačke književnosti kroz konvencionalne metodološke modele⁶⁸, ukazuje i na mogućnosti interne metodologije kroz eklekticizam kulturalnih studija, iz kojih se i razvila interkulturalna povijest književnosti. No, prije svega detektirat će se mogući problemi u dosadašnjem proučavanju ove kompleksne književnosti, njeno ukomponiranje u obrasce konvencionalnih načina proučavanja, te na činjenicu kako ova književnost upravo zbog svojih strukturnih posebnosti može biti primjer novijim evropskim transkulturalnim⁶⁹ i interkulturalnim⁷⁰ usmjerenjima.

⁶⁷ Na dijahronijskoj vertikali bosanskohercegovačke književnosti nailazimo na pet uslovno profilirana perioda. Prvi je obilježen usmenom književnošću u kojoj se interkulturalni identitet profilirao kroz usmene lirske i epske pjesme. Drugi je period realizma kada se javlja izrazita osjetljivost za stvaranje jednog profiliranog identiteta bez nacionalnih intencija s jasnim intrakulturalnim procesima (što je najvidljivije kroz prvi roman "Bez nade"). Treći se odnosi na period modernizma koji na bosanskohercegovačkom tlu donosi i rađanje nacionalne svijesti izraženo kroz nacionalne narative u čemu se opet paralelno javlja i četvrti, koji se u duhu modernih ideja isključivo protivi nacionalnim predznacima. Peti je postmodernistički, koji podrazumijeva čvrsto profiliranje nacionalnih tradicija i stvaranje postkolonijalne književnosti oličene kroz egzil i dijasporalne zajednice. Sve to prati žanrovska polivalentnost pri čemu je poseban fenomen nova generacija romansijera koja obrazuje romaneskni sistem, s posebnom orijentacijom prema eksperimentalnosti romanesknih oblika, dekomponiranju harmoničnog diskursa, kao i pitanja kulture pamćenja te preplitanja književnih rodova pa se stoga čini nužnim odgovoriti na pitanja karaktera intra i interkulturalne književnosti.

⁶⁸ Konvencionalnim metodama smatraju se: pozitivistički metod (spoljašnji pristup); fenomenološki (unutrašnji pristup), psihološki, formalni, (post)strukturalistički, i estetika recepcije. Izdvojeni pristupi književnosti obilježili su dvadeseti vijek i otvorili mogućnost njihovog sadejstva, što predstavlja ključni savremeni „pluralistički“ skup metoda kada je u pitanju interpretacija i vrednovanje umjetničkog teksta u nauci o književnosti i književnoj kritici. Ovakav pristup literaturi u najvećoj mjeri je naučni i školski, a književnost je tako bogato kontekstualizovana da neizbježno poziva i na interdisciplinarna istraživanja, podrazumijevajući i spoljašnje pristupe tekstu. Interdisciplinarnost metodoloških i metodičkih pristupa prepliću se i uslovljavaju. Tako unutrašnji pristupi, podrazumijevaju unutarpredmetnu korelaciju književnost-lingvistika, a to znači i mogućnost međupredmetne korelacije. Savremena nauka o književnosti ne odbacuje nijedan metodološki pristup tekstu, pa ni onaj koji se u prošlom vijeku smatrao prevaziđenim – pozitivistički.

⁶⁹ Vidjeti više: u Rajević, Selma (2022): *Otvoreni prostori književnosti nasuprot zatvorenih prostora nacije. (trans)nacionalni (kon)tekst savremene američke i bosanskohercegovačke književnosti*. Folia linguistica et litteraria, u Zatvoreni prostori, pror. Aleksandra Nikčević Batričević, Filološki fakultet Nikšić, str. 13 – 30.

⁷⁰ Interkulturalni pristup u kontekstu bosanskohercegovačke književnosti podrazumijevao bi njen odnos prema drugim književnostima, pri čemu se interkulturalni kontekst ne može primijeniti na njene unutarnje odnose. Vidi više u: Džafić, Šeherzada: *Interkulturalno izučavanje bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2015.

Postavljanje i definiranje problema metodologije književnosti

Metodologija određene književnosti uglavnom se odnosi(la) na povijest te književnosti ili su se djela, cijeli opusi pa i pokreti metodološki proučavali (i proučavaju) kroz „konvencije književnih teorija/pravaca“ (Solar 2004, 198), a sama povijest književnosti prikazivala se kroz dijahrono pojavljivanje djela, što se pokazalo nedostatnim i u jednome i u drugome slučaju⁷¹. Iako se veliki broj naučnih studija o književnosti (i danas) bavi tradicionalnom problematikom povijesti književnosti, istraživački radovi u institutima i nastava književnosti okrenuti su uglavnom prema studiju književnosti u vremenu, a zanimanje „čitavih znanstvenih pogona u pravilu obuhvaća pitanja vezana za razvoj nacionalnih književnosti“ (Solar 2004, 199). U pravcu toga, novija istraživanja pokazuju kako književnost kao umjetnost podrazumijeva i zahtijeva dosta konstruktivniji i agilniji pristup. Tako se konzistentno javlja pitanje, ono što ga postavlja i Andrea Violić Zlatar u knjizi *Uvod u povijest književnosti*, „Ima li povijest književnosti navlastitu metodologiju ili metodologije u pluralu“, da bi u nastavku zaključila kako je to pitanje složeno kao i ono o „neodvojivosti istraživanja povijesti književnosti i književne kritike“ (Vioić-Zlatar 2022, 13). Paralelno s tim javlja se i potreba za kontinuitetom zajednica (Vioić-Zlatar 2021), a svakako je tu i potreba društva, koju još spominje i Antoine Compagnon kada u „Demonu teorije“ kaže za povijest književnosti da je istovremeno i „društvena povijest ili povijest ideja“ (Compagnon 2007, 238). Metodološki pomaci proučavanja književnosti postaju vidljiviji uvođenjem čitatelja (R. Jauss) kao ključnog faktora u razumijevanju i tumačenju teksta (što uvelike potvrđuju teoretičari od R. Ingardena do W. Isera) što će dovesti i do razvoja interpretativnih zajednica (S. Fisha). Sve to vodit će (i) k interpretativnim zajednicama koje će se diferentno ponašati prema zadatim i konvencionalnim kulturnim obrascima (Hofmann 2013), što nužno vodi zaključku kako „povijest književnosti nikad nije realizirana u onome što bi ona trebala biti, ali da bi se ipak, na temelju poznavanja prednosti i nedostataka postojećih povijesti književnosti, moglo zaključiti i nešto o tome kakvu bismo danas povijest književnosti trebali. Svakako valja reći: i to je zadatak metodologije povijesti književnosti, odnosno to bi mogao biti njezin prvi i najvažniji zadatak“ (Solar 2004, 213). U tom pravcu bitno je utvrditi objektivnosti metodologija povijesti književnosti, kao i objektivnosti onih koji vrše analizu, posebno onoga koji se bavi propitivanjem pojma nacionalne književnosti, pri čemu treba imati na umu kako „pojam nacionalne književnosti nije polazište nego rezultat“ (Solar 2004, 217). U nastojanju da napravi paralelu između ahistorijskih metodologija i historizma u književnosti, Solar zaključuje kako iskustvo postojećih povijesti književnosti još uvijek ne može biti samo po sebi dovoljno jer povijest književnosti ovisi i o nekim drugim naučnim disciplinama. U kontekstu toga, Solar (2004, 218) donosi probleme na kojima bi trebalo raditi:

1. Problematika povijesti književnosti ne može se „svesti“ na problematiku dijakronijskog aspekta proučavanja književnosti, jer je aspekt dijakronije i sam rezultat određene

⁷¹ U čitanci *Uvod u metodologiju povijesti književnosti* (namijenjenoj istoimenom kolegiju na Doktorskom studiju književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu preko kojeg su se pokušale izmiriti „historijske“ i „ahistorijske metode“), Milivoj Solar ističe kako korijeni negativnog stava prema metodologijama povijesti književnosti nisu slučajni rezultati razvijanja pojedinih uvjerenja ili opredjeljenja za neku od tzv. ahistorijskih orijentacija u proučavanju književnosti: „Korijeni takvoga stava proizlaze iz napora da se proučavanje književnosti doista konstituirao kao posebna znanost (...) da ono osvoji vlastitu metodu i toliko ograniči predmet proučavanja da je omogućen napredak u smislu provjeravanja novih hipoteza i teorija koje će postati, zahvaljujući upravo provjerljivosti, temelji prikupljanja sveobuhvatnijeg znanja i sigurni pravci daljnjeg istraživanja“ (Solar 2004, 203).

sinkronijske perspektive, odnosno, u konzekvencijama, perspektive u kojoj se sustav suprotstavlja povijesti, ili, što isto znači: u kojoj simultanost dominira nad sukcesijom.

2. Metodologijom povijesti književnosti ne može se prevladati kriza povijesti književnosti jer je metodologija povijesti književnosti istodobno izraz i rezultat krize povijesti književnosti.
3. Granice metodologije povijesti književnosti mogu se sagledati jedino u okviru filozofije književnosti odnosno povijesti filozofije književnosti. Za to je potrebno razlikovati ideju povijesti književnosti i praktični znanstveno-istraživački rad na povijesti književnosti.

Bitno je istaći da Solar rješenja i vrstu pomirenja između ahistorijskih i historijskih metoda proučavanja književnosti nalazi u savremenoj komparativnoj književnosti „u smislu povijesti međunarodnih književnih veza i odnosa“ (Solar 2004, 199), a što se dijelom tiče i koncepcije interliterarnih zajednica Dionisa Đurišina (1991, u Kovač 2016). Pojavom kulturalnih studija, njihovom interdisciplinarnošću, te paralelnim širenjem komparativne na „interkulturnu povijest književnosti“ (Kovač, 2016), javlja se mogućnost rješavanja kompliciranih odnosa koji se javljaju u diferentnim interliterarnim i kulturnim zajednicama kakve su južnoslavenska, a unutar nje posebno bosanskohercegovačka, koja bi se pored ovog kontekstualno-dijahronijskog konteksta koji prema Perini Meić teži ka rekonstrukcijskom i dijahronijskom pristupu tekstu, kao i „podređenosti izvanknjiževnim činjenicama u izučavanje književne građe“, trebala više posvetiti tekstualno-sinhronijskom kontekstu koji podrazumijeva „interpretativno-estetičke, sinkronijske i unutarknjiževne istraživačke perspektive“ (Meić 2012, 12). Takvi pluralni pristupi omogućili bi sagledavanje intrakulturnih procesa koji bi na koncu ukazivali da iznad bosanskohercegovačke pluralnosti stoji jedna kompaktna cjelina sa svim svojim specifičnostima i posebnostima.

Dosadašnji metodološki pristupi proučavanju (povijesti) bosanskohercegovačke književnosti

Kako je bosanskohercegovačka književnost na svome razvojnem putu imala dinamičan karakter uz formiranje, diferenciranje kao i samo definiranje njenih sastavnica, uz periode kada su identitetska obilježja određenih sastavnica u potpunosti razarana (Duraković 2003, Spahić 2017), propitivanje identiteta bosanskohercegovačke književnosti pod vidom međusobnih prožimanja svakako zahtijeva temeljno poznavanje historijskog i geografskog konteksta u kojemu su nastajale etničke, religijske, svjetonazorske i druge kulturološke posebnosti, a samim time i kako su se one reflektirale na postojanje jednog profila književnosti kakav je bosanskohercegovački.

Bosanskohercegovačku su književnost na njenom razvojnem putu pratile velike promjene uzrokovane društvenim (ne)prilikama i političkim procesima što je uzrokovalo da u razvojnim procesima određene njene sastavnice budu prekidane⁷², a s druge strane, svako buđenje, odnosno preporod bio je katalizator koji je nadoknađivao propušteno, s konstantnom mišlju o „unutarnjem kontinuitetu“ (Rizvić 1986, Duraković 2003, Spahić 2016/2017, Lovrenović 2017). Iz navedenih razloga, bosanskohercegovačka književnost još „uvijek nema razrađenu metodologiju proučavanja svoje historije niti način prikaza sinhronijskih procesa koji se odvijaju unutar njene kompozitne integralnosti“ (Duraković 2003, Meić 2012, Beljan 2014). Dosadašnja istraživanja su partikularna i, uglavnom, usmjerena ka kanoniziranju i katalogiziranju njenih komponenata, odnosno, pojedinih sastavnica, a „gotovo da nema cjelovitih povijesti književnosti, bilo ukupne bilo pojedinih njezinih nacionalnih sastavnica“ (Beljan 2014, 22). Kako su istraživanja uglavnom fokusirana na

⁷² Enes Duraković u radu „Povijest bošnjačke književnosti – crtež na pijesku?“ ističe kako je poricanje bošnjačke „bilo kakve kulturnopovijesne posebnosti u odnosu na druge južnoslavenske kulturne zajednice, orijentalistički stereotipi i ksenofobsko ekskomuniciranje svakog oblika islamske duhovnosti i kulture iz posvećenog književnog pisma kršanskog prostora Evrope rezultiralo ogromnim korpusom tekstova „u kojima je razaranje identiteta zaista nosilo sve oznake pripreme za konačan razračun s neprijateljskim Drugim“ (Duraković 2003, 16).

partikularne sastavnice, vidan je problem njenog cjelokupnog sagledavanja, a koji se ogleda kroz unutarnje interakcije, a samim time i reduciranja, te diferentnog percipiranja određenih sastavnica, ili čak, njihovog usmjeravanja ka drugim maticama (kao što su srpska i hrvatska književnost).

Postoji niz autora koji su govorili o metodološkim procesima u bosanskohercegovačkoj književnosti, te je sagledavali kao kompozitnu zajednicu, no ključni problem predstavljaju diferentni načini bez posebnog “metodološkog i književnohistorijskog pristupa” (Duraković 2003,12). Kao mogući metodološki pristupi, a na osnovu ranijih istraživanja, Enes Duraković (2003, 16) naglašava tri: a) plan određenja bosanskohercegovačke samobitnosti; b) odnos prema istojezičnim nacionalnim literaturama; te c) problem porijekla pisca kao pripadnosti. No, prije svega, bosanskohercegovačka književnost ovisila je od književne kritike, koja se probudila tek šezdesetih godina⁷³ “kada će se pokazati prva ozbiljnija zanimanja za savremeno stvaranje u Bosni i Hercegovini”⁷⁴. Pravi razlozi, prema mišljenju Durakovića leže u, koliko čisto književnim, toliko i u općedruštvenim kretanjima. Ozbiljniji početak nalazi se u predgovoru Mehmedalije Maka Dizdara *Panorami bosanskohercegovačke proze* (Sarajevo, 1961/1972“), u kojoj su istaknuti osnovni evolutivni tokovi poratnog proznog stvaralaštva⁷⁵. No, veoma je važno istaći, a što podvlači i Enes Duraković da je uz sve razlike metodološke naravi ili veće ili manje prisutnosti stanovitih ideologijskih shvaćanja literature kod svih „prisutan stav o kompozitnom karakteru književnih tradicija u Bosni i Hercegovini, a razlikuje ih samo razumijevanje stepena integrativnosti i različnosti“ (Duraković 2003). Od četiri faktora koja održavaju tu svijest o kontinuitetu za ovaj rad je najvažnija „svijest o međusobnim odnosima koji su nužnost na liniji zajedničkog jezika, bolje rečeno kada se historijski posmatra, fundamentalne jezičke baze, zatim, na liniji historijske nužnosti življenja i interesa održanja, na liniji zajedničke tematike, ideologije socijalnog opstanka, te, najzad, na liniji interesa stilsko-estetskih dodira i prožimanja nastavku proučavanja ove književnosti“ (Duraković 2003).

U svrhu boljeg sagledavanja intrakulturnih procesa, važno je istaći da se diskontinuitet razvoja bosanskohercegovačke književnosti javljao zbog političkih aspiracija, a one su vidne i u antologijama hrvatske i srpske književnosti kojima su neutemeljeno prisvajani bosanskohercegovački pisci. Veoma paradigmatična studija u tom kontekstu jeste studija Muhsina Rizvića „Tokovi i stvaraoci iz književne Bosne“ koju Rizvić započinje osvrtom na „Povijesti hrvatske književnosti do preporoda“ Mihovila Kombola pri čemu se posebno osvrće na prisustvo stvaranja narodâ Bosne i Hercegovine u Kombolovu djelu, markirajući nekoliko neizbježnih naučno-kritičkih pitanja. Analizirajući površnost pri navođenju bosanskih franjevacâ⁷⁶, Muhsin Rizvić zamjera proširenje hrvatskog kulturnog i

⁷³ Nije na odmet da podsjetimo kako je 1966.godina ključna kada su u pitanju mnogi događaji koji su obilježili evropske nacionalne književnosti (Zlatar-Viočić, 2021). Slučajno ili ne, ta se godina može uzeti kao zvanični početak razvoja i bosanskohercegovačke književnosti.

⁷⁴ Po Durakovićevom mišljenju bilo je potrebno da se pojave izuzetna djela kakva su Selimovićev roman “Derviš i smrt” ili zbirka “Kameni spavač” Maka Dizdara da se shvati kako se stvara literatura dostojna pažnje.

⁷⁵ Iako bez dubljeg poznavanja materije pisanih tekstova, Duraković navodi i tekst Novice Petkovića „Tendencije u savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine“ te da pokušaj ozbiljnijeg pristupa bosanskohercegovačkoj književnosti nalazimo u knjizi *Svetlo i tamno* Slavka Leovca. Bitnija knjiga je knjiga Riste Trifkovića *Savremena književnost u Bosni i Hercegovini* (1986), dok je jedan od ključnih tekstova referat Midhata Begića „Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas“ (referat objavljen i kao tekst u Radovima ANUBiH Sarajevo, 1971).

⁷⁶ Prvo pitanje koje postavlja Rizvić odnosi se na to šta „činjenički prirodno i historijski egzistentno ulazi u Kombolov obuhvat hrvatske književne skupnosti i ukupnosti i ostaje u njemu kao naučno provjerena istina“ (Rizvić 1986, 9). Drugo pitanje je šta je od toga zajednička književna baština iz starine s drugim narodima bosanskohercegovačkog kulturnopovijesnog i geopolitičkog prostora? Treće pitanje odnosi se na pitanje „šta je u Kombolovoj Povijesti nanos političko-kulturnih i društvenih prilika i proizvoljnost uključivanja oblasti i pojava koje hrvatskoj književnosti ni historijski, ni duhovno, ni estetski ne pripadaju?“, (Rizvić 1986, 9). Elaborirajući koja sve djela uzima Kombol, Rizvić zaključuje kako je i u prikazivanju kasnijih razdoblja i drugih oblasti stare hrvatske književnosti Kombol putem

književnog područja na stvaranje bosanskomuslimanskih pisaca u razdoblju osmanlijske vladavine, koje se hrvatskoj književnosti ni počemu ne može približiti“ (Rizvić 1986, 20). Stoga je „(...) hrvatska književnoznanstvena scena oduvijek (...) izložena bosanskim ljubopitljivim pogledima“ (Spahić 2008, 33), posebno kada je u pitanju zanimanje za prisvajanje bošnjačkih autora. Ta se praksa, a kako pokazuje Marina Peić (2015) dešava i danas, kada se bez ikakvih opravdanih kriterija u povijest hrvatske književnosti uvrstavaju bošnjački autori⁷⁷. Stoga je za bosanskohercegovačku književnost nužan metodološki pristup koji bi istovremeno ukazivao na unutarnja stapanja⁷⁸, kao i vanjske uticaje i prožimanja.

Od nacionalnog do intrakulturnog književnog identiteta

Da bismo ukazali na interakcije koje se odvijaju unutar bosanskohercegovačke kulture, kao i na one koje reflektira u odnosu s drugim kulturama, važno je definirati položaj bosanskohercegovačke kulture unutar ukupnih evropskih pa i svjetskih procesa. U nastojanju da prikaže savremeno poimanje evropsko-kulturne politike te procese kroz koje su prošle zapadnoevropske zemlje, Michael Volkerling ističe četiri etape kulturnih politika: ”prosvjetiteljsko-idealističku, profesionalno-velfarističku, tržišno-neoliberalnu i multikulturno-nacionalističku koja još uvijek traje” (Volkerling 1996, 189). Bosanskohercegovačka kulturna politika prošla je sve ove procese, nalazeći se još uvijek u multikulturno-nacionalističkoj fazi, koja markira i povijesne procese preko kojih dolazimo do savremenog (re)definiranja identiteta. Tokom ove faze uočavaju se procesi prožimanja te stapanja specifičnih kulturnih zajednica, pri čemu smo dobili zasebne nacionalne identitete, profilirane unutar toposa Bosne i Hercegovine. Sve se to odvijalo od trenutka kada je u punoj snazi zaživjela svijest o autonomiji, te, istovremeno, svijest o vlastitom nezavisnom identitetu. Radikalne promjene krenule su sa još uvijek nezavršenim procesima u punom zamahu tokom Austrougarske vladavine pa do početka drugog svjetskog rata. Pisci Bosne i Hercegovine i tada predstavljaju četiri identitetske zajednice koje su se promovirale kroz časopise i publikacije osnovane na prijelazu stoljeća. U početku ti procesi artikuliraju kroz časopise (Bošnjak, Behar, Biser, Nada, Bosanska vila, Zora, Gajret), ali i kritičke tekstove kojima je prvobitni cilj usmjeren upravo na buđenje nacionalne svijesti. Ti tekstovi služe za propitivanje periodizacijske granice s posebnim osvrtom na društveno-politički i estetičko-teorijski kontekst književnih djela.⁷⁹ Stoga je *dijaloški pristup* najprimjereniji u istraživanju kulturnog stvaralaštva južnoslavenskih nacionalnih zajednica uopće, a posebno bosanskohercegovačke, koja u najvećoj mjeri u sebi sublimira diferentne zajednice koje istovremeno artikuliraju i unutar i van okvira te zajednice u općem kontekstu.

upoređivanja sadržine grafije, jezika, utvrđivanja identiteta djela, povezivao bosanskohercegovačku književnu tradiciju sa književnim radom u Dalmaciji i drugim regijama hrvatskog naroda“ (Rizvić 1986, 13).

⁷⁷ Vidi više u Perina Meić (2015), *Izazovi*, Sinopsis: Zagreb : Sarajevo (str. 11-41).

⁷⁸ Otvoren metodološki pristup podrazumijeva prema Svetozaru Petroviću (2003, 193) ravnopravno „afirmacijsko nacionalno i nadnacionalno iščitavanje bosanskohercegovačke književnosti“, što bi trebala biti praksa i u kontekstu dijahronije i sinhronije.

⁷⁹ Paradigmatični su sljedeći naslovi: *Sa strana zamagljenih* (1982), *Pripovjedačka Bosna* (1928), *Knjiga drugova* (1929), *Knjiga deseta* (1933), *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja* (1977), *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH: u 50 knjiga*, (1984/85), *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici* (1984/85), *Muslimanska književnost u 25 knjiga* (1991), *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* (1996), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Novija književnost – Književna kritika (Knjiga VI)* (1998), *Hrvatska književnost u BiH u 100 knjiga*, *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti* (2003), *Krugovi i elipse. Studije i ogledi o književnim identitetima* (2017), kao i mnoge druge koje se neposredno dotiču i književnih identiteta.

Uslijed takvih složenih povijesnih procesa, prema uvjerenju Zvonka Kovača, izrasta niz polivalentnih literarnih zajednica te „duhovni prostor između /evidentnih/ **intrakulturnih procesa**” (Kovač 1983, 50–51), što u složenom bosanskohercegovačkom habitusu može generirati i ključni model proučavanja književnih pojava i procesa. U tom pravcu, govoreći o književnosti i identitetu, Vedad Sahić ističe da se kulturni identiteti grade na dva načina: “jedan je rezultat spontanog procesa kulturnog rasta i sazrijevanja, te se intrinzički konstruira bez odnosa naspram nekih važnih drugih; druga je politički i ekstrinzički utemeljena konstrukcija uvijek u znaku suprotstavljanja nekim relevantnim drugim, pa, stoga, živi i hrani se takvim suprotstavljanjem” (Spahić 2016, 14). Upravo se u tim konstrukcijama identiteta ogledaju i profili bosanskohercegovačke književnosti pri čemu intrinzični podrazumijeva intrakulturni, a ekstrinzički onaj izvanjski, interkulturni profil.

Intrizični intrakulturni identitetski procesi

Pri rekonstrukciji intrinzičnih identitetskih procesa veoma je bitno u dijahronijskom sagledavanju bosanskohercegovačke književnosti ukazati upravo na svijest o njenom kontinuitetu, koji markira intrakulturne procese. Jedan od prvih i ključnih tekstova (iako je taj kontinuitet prisutan još iz srednjovjekovlja, vidi više u Spahić 2008, 9-16⁸⁰) koji jasno eksplicira intrinzične identitetske procese u hronološkoj genezi bosanskohercegovačke književnosti jeste predgovor *Sa strana zamagljenih* Jovana Kršića kojeg je 1972. godine objavila Grupa sarajevskih književnika pri *Antologiji moderne bosanskohercegovačke pripovijetke*. Tekst je bitan iz najmanje dva aspekta. S jedne strane Kršić donosi sintagmu *pripovjedačka Bosna* koji sadržava tematski, ali i motivski habitus pisaca u Bosni i Hercegovini, a s druge strane i svojevrsno opisno Kršićevo određenje da „savremena pripovjedačka Bosna predstavlja najoriginalniji ili najelementarniji deo naše književnosti” (Kršić 1972, 159), što po Zdenku Lešiću u krajnoj liniji to znači „da oni, svi zajedno, čine jednu zasebnu književnosistorijsku pojavu, koja izlazi pred nas ne samo kao zbir pripovjedača već i kao skup pripovjedačkih odlika” (Lešić 1988, 8). Iako Lešić postavlja pitanje je li pripovjedačka Bosna značenjski predstavlja homogen, duhovno i stilski jedinstven književnohistorijski fenomen, ipak zaključuje da pojam pripovjedačke Bosne sadrži princip distinktivnosti i princip dinamizma: „Po jednom principu, principu distinktivnosti, takav nam pojam pomaže da u sveukupnosti književnog života jednog vremena, jedne sredine ili jednog naroda vidimo takvu „cjelinu“ u kojoj se mogu uspostaviti međusobni odnosi pojedinačnih pojava (djela i pisaca) i za koju je bitno upravo djelovanje tih međusobnih odnosa.” (Lešić 1988, 14) da bi na osnovu analize Jovana Kršića i Aloisa Schmausa i Lešić (1988, 15) izdvojio tri ključna obilježja bosanskohercegovačkih pripovjedača⁸¹: obnavljanje epske tradicije, realističko-mimetički odnos prema stvarnosti i jezički ostvareni ambijentalni kolorit, što „doista predstavljaju osnovna distinktivna obilježja pripovjedačke Bosne u okvirima novije književnosti srpskohrvatskog jezika” (Lešić 1988, 15). Takvog je mišljenja i Enes Durković po kojem se

⁸⁰ Kao paradigma može poslužiti Rizvićeva studija „Poetika bošnjačke književnosti“, na osnovu koje Spahić zaključuje kako „(...)teza o genetičkom ishodu književnih razdoblja jednog iz drugog u neprekinutom kauzalitetu mijena uvjetovanih logikom unutarknjiževnih i historijskih zakonitosti, kada je u pitanju bošnjačka književnost nije baš diskutabilna, pa tim više potražuje jaču i paradigmatički utemeljeniju argumentacijsku podlogu” (Spahić 2008, 9) uz bitnu konstataciju da kontinuitet bošnjačke književnosti (ili bilo koje druge literarne zajednice bosanskohercegovačke književnosti, op.a.), „potrebno je sasvim odvojiti od pitanja vremenskog lociranja njenih početaka” (Spahić 2008, 10).

⁸¹ Lešić najvišim dostignućima pripovjedačke Bosne smatra djela Svetozora Ćorovića, Petra Kočića, Ive Andrića i Hamze Hume, s tendencijom da odgovori na pitanje šta ih čini vrhom tog „složenog i bogatog reljefa pripovjedačke Bosne” (1988: 18).

bosanskohercegovačka književnost uspjela održati zahvaljujući pluralnom metodološkom pristupu⁸², ali i izdržati unatoč dugogodišnjim pritiscima, koji su žestoko dolazili koliko iz Beograda i iz Zagreba, *toliko i iz naše sredine*, na koncu preovladava znanstveno i jedino održivo mišljenje da je književno stvaranje to koje je uspijevalo održati kontinuitet bosanskohercegovačke književnosti i kulture u cjelini jer „ni u vremenima političkih zaoštavanja, praćenim kulturnim izolacionizmom, nije posve ugašen duh zajedništva, niti se u periodima naglašenije integrativnosti potiru posebnosti“ (Spahić 2017, 7). No, ovaj kontinuitet se konstantno nastoji prekinuti, a ključ „problema“ kako ističu Adnan Džafić i Nezir Krčalo u radu *Bosanski identitet - razaranje paradigme multilateralnosti?* predstavlja „specifikum društva čija je struktura sačinjena po principu intrakulturnog balansa i nadogradnje vlastite kulture elementima drugih kultura, te odsustvo prevlasti samo jedne konfesije ili jednog naroda, [što se] ne uklapa (...) u evropski model izgradnje nacionalne države (Džafić, Krčalo 2019). Ti vanjski pokušaji prelijevaju se i na interne što se ogleda i u drugim segmentima.

Naime, u današnjim intrakulturnim procesima problemi nastaju i u momentima kada se, preko prvenstveno političkih potiranja određenih identifikacijskih posebnosti, nastoji nametnuti nešto što odudara od naslijeđenih i usvojenih kulturoloških vrijednosti, kao što je to slučaj potiranja naziva bosanski jezik te preimenovanje prema etniji u bošnjački, što se reflektira i na ostale segmente društva. Po mišljenju Sanjina Kodrića, a s obzirom na višestruku povezanost jezika i književnosti, svi problemi izučavanja jezika u bosanskohercegovačkom školskom sistemu nužno se, reflektuju i na pitanje književnosti, zbog toga je, prema Kodrićevom mišljenju, „problem izučavanja književnosti u bosanskohercegovačkom školskom sistemu nerijetko veći nego problem izučavanja jezika, utoliko i teže rješiv“ (Kodrić 2016). Rješenja su moguća „s tim što bi svako potencijalno rješenje trebalo počivati na realnim književnopovijesnim činjenicama i relevantnim književnoteorijskom činjenicama daleko od dnevnopolitičkih dešavanja“ (Kodrić 2016). Rješenje Kodrić vidi u koncepciji interliterarne i interkulturalne nastave književnosti u školi. Iako Kodrić smatra da je to „upravo ono rješenje koje počiva kako na realnim književnopovijesnim činjenicama iz zbilje književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, tako i na relevantnim književnoteorijskim osnovama“, ipak ne utvrđuje zašto interkulturalna – je li takav model nastave moguć *unutar* – ili bi takav vid proučavanja odgovorao vanjskim interferencijama. Naime, bosanskohercegovačka književnost jeste interliterarna, odnosno to je kompozitna cjelina sastavljena od literarnih zajednica, ali kao što vidimo, one su se razvijale i egzistirale unutar jedne krovne, bosanskohercegovačke i književnosti i kulture. To automatski znači da nije uputno govoriti o interkulturnim (posebno ne u nastavi, koja treba da je usmjerena na intraznačnim metodologijama), već o intrakulturnim procesima i u tom pravcu je nužno razvijati modele njenog proučavanja.

⁸² Podsjetimo, priroda književnosti kao umjetnosti koja u sebi pored estetskog objedinjuje u sebi više aspekata i dimenzija (intelektualnu, socijalnu, etičku, itd) i koja je kao takva ponekad „subverzivna“ – već po sebi poziva na neku vrstu dijaloga. Iz te njene prirode proizlazi i potreba čitaoca / istraživača interpretatora / kritičara da umjetnički tekst osvijetli iz najrazličitijih uglova, da istražuje književnu tvorevinu u kontekstu (spoljašnju pristupi) ili da analizira tekst kao zatvoren sistem (unutrašnji pristup), što rezultira i pluralizmom metoda u nauci o književnosti i književnoj kritici. Kako to ističe Gordana Janjušević-Leković u radu „Tradicionalni i moderni pristupi književnom tekstu u savremenoj nastavi“ imamo „upravo u ovoj oblasti jedan bogati i bogomdani pluralizam, vrlo pogodan za spontano ostvarivanje pomenutih ciljeva u vaspitno-obrazovnom radu. Stoga, „metodologija proučavanja književnosti kao pluralizam pristupa umjetničkom tekstu jeste, dakle, jedno od najboljih programskih polazišta za ostvarivanje brojnih ciljeva“ (2016: 128).

S druge strane, kako su u bosanskohercegovačkom slučaju u pitanju kulturna prožimanja koja osciliraju na raznim nivoima – posebno je tu osjetljiv predznak „multikulturalizma“ – za bosanskohercegovačku kulturu (a samim time i književnost) veoma je bitno kako prilazimo (na koncu kako i imenujemo) interakcije koje se odvijaju unutar njenih mikrokultura u odnosu na sve one izvanjske. Prije svega potrebno je imati na umu da su zvanični pristupi razumijevanju multikulturalizma konzervativni, liberalni, lijevo-liberalni, kritički i fluidni pri čemu „liberalni multikulturalizam zaobilazi pitanje kompetencije etničkih skupina, lijevo-liberalni reificira i esencijalizira identitete, fluidni tretira etničke identitete kao da su stvar izbora“ (Borovac Pečarević, 2014, 200). Uz istaknute pristupe razumijevanju multikulturalizma, dolazi do prijepora kroz koje mnogi teoretičari kulture i filozofi dolaze do zaključaka do kojih ih navode društvene ili političke karakteristike i činjenice. Kanadski filozof Charles Taylor u studiji *Politika priznavanja* (1994) uvodi politiku univerzalizma (autonomnost) i politiku razlika (autentičnost) pri čemu politika univerzalizma od građana zahtijeva da sve treba biti jednako, uniformno, namjenjujući svima „jednak paket prava i imuniteta; dok politika razlika zahtijeva da prepoznamo ono što je svojstveno samo određenoj skupini ili određenom pojedincu i da to postavimo kao ono što ih razlikuje od svih drugih“ (Taylor 1994, 201). Time je Taylor postigao „strukturnu povezanost između razvitka individualizacije i multikulturalnih zahtjeva“. S druge strane, Will Kymlicka u studiji *Multikulturalno građanstvo* navodi dvije vrste multikulturalizma – multikulturalizam proistekao iz nacionalnih različitosti te multikulturalizam proistekao iz etničkih različitosti. Obje vrste „označuju se kao kolektivna prava“ (Kymlicka, u Borovac Pečarević 2014, 202), u kojima treba razlikovati takozvana, unutrašnja ograničenja koja imaju na umu odnose unutar skupine, pri čemu etnička ili nacionalna skupina može pribjeći upotrebi državne moći kako bi ograničila slobodu vlastitih pripadnika u ime grupne solidarnosti, dok vanjske zaštite obuhvaćaju odnose između skupina, „pri čemu etnička ili nacionalna skupina nastoji zaštititi svoj identitet ograničavajući utjecaj širega društva“ (Borovac Pečarević 2014, 202). Pojednostavljeno, multikulturalizam⁸³ nastoji osvijestiti prožimanja i posuđivanja između kultura, a uključivanje sporednih i određenih etničkih ili kulturnih skupina moguće je postići nenametljivošću te obostranim dijalogom kako bi svi na koncu imali iste društvene, javne i kulturne mogućnosti u čemu se ogledaju zdrvi intrakulturni procesi.

Ekstriznični intrakulturni odnosi u bosanskohercegovačkom kontesktu

Raznoliki ekesterni uticaji na Bosnu i Hercegovinu uvjetovali su da različiti profili identiteta budu u fokusu te da se u bosanskohercegovačkoj svakodnevnicu politička nestabilnost odrazi i na kulturnoj sceni što (je) doprinosi(lo) razvoju diferentne jezičke i knjižene zajednice. No, u praksi, posebno u književnim djelima vidno je kako je vrijeme takvih (narrativnih) diskursa iza nas te da se nužno okretati ka zajedničkoj jezgri bosanskohercegovačke kulture kako bi ona stupila kao jedinstvena cjelina u ono što zovemo interkulturnim interakcijama, a koje su vidne kroz dijasporične interakcije (Džafić, 2017). Naime, iako se čini diferentnom, bosanskohercegovačka kulturna situacija je slična kulturnim kontekstima njemačke kulture. U tom smislu kada Johann Gottfried Herder govori o njemačkom nacionalnom duhu i karakteru, on podrazumijeva aktivnosti svih zajednica (u ovome slučaju pokrajina), koji se generiraju u jedno zajedničko žarište što

⁸³ Pitanje koliko je bosanskohercegovačko društvo multikulturalno (ili se pak radi o monokulturalnoj zajednici) još uvijek čeka na adekvatne odgovore. O tome vidjeti više u: Džafić, Adnan; Krčalo, Nezir: *Bosanski identitet - razaranje paradigme multilateralosti?* DHS 2 (8) (2019), Filozofski fakultet Tuzla, str. 169-184.

podrazumijeva intrakulturni kontekst, te izvanjsko, koje generira interkulturne procese. I Lüttich kreće od Herdera ističući kako je on pod kulturom podrazumijevao „cjelokupnost duhovnih i umjetničkih dostignuća jednoga društva koja se može konstitutivno shvatiti kao izgradnja vlastitoga identiteta kao socijalne grupe (političke nacije, jezične zajednice)“ (Lüttich, u Hofmann 2013, 15). Herder smatra kulturu važnijom od politike, dok Terry Eagleton izdvaja Herderovu misao jer je bitna za evropsku kulturu s obzirom da Herder uvodi „pojam kulture kao cjelovita načina života“ (Eagleton 2017, 77). Terry Eagleton kulturu smatra kompleksnom riječju te navodi njene četiri karakteristike: 1) zbroj umjetničkih i intelektualnih djela; 2) proces duhovnog i intelektualnog razvoja, 3) vrijednosti, običaje, vjerovanja i simbolične postupke prema kojima ljudi žive; 4) cjelokupan način života (Eagleton 2017, 11). Bosanskohercegovački intrakulturni i interkulturni kontekst moguće je definirati upravo kroz ove karakteristike (uz ranije spomenute metodološke smjernice) pri čemu je književnost nositeljica tih zajedničkih vrijednosti oličenih kroz književna djela autora različitih etničkih i nacionalnih pripadnosti⁸⁴. No, novi eksterni kulturni prostor koji proizlazi iz globalnih uticaja potrebno je lokalizirati kako bi omogućio nove kulturne identifikacije, pri čemu sam proces identifikacije postaje sve više individualiziran, raznolik i dinamičan. U tim procesima važno je da “stari identiteti (etnički, nacionalni) nisu u potpunosti odbačeni i zaboravljeni” što bi za bosanskohercegovačku kulturu moglo značiti (re)definiranje, jer “globalni kulturni prostor definira, ili barem utječe na vremenski okvir u kojem se stare vrijednosti i prakse, mijenjaju, prilagođavaju ili nestaju” (Borovac-Pečarević 2014: 29). U knjizi *Uvod u interkulturnu znanost o književnosti (Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft)* Andrea Leskovec definira pojam interkulturni kao empirijsko-deskriptivnu metodu pomoću koje se “opisuju i klasificiraju kulturne posebnosti, preklapanja i razlike” (Leskovac 2011: 45). Ona smatra da se interkulturalnost u književnosti također odražava u recepciji, prijevodima, obradi književnih motiva i tema, upotrebi simbola itd., te da takvi procesi ako se rade unutar određene zajednice predstavljaju intrakulturnu osnovu.

Ideja kulturnog prostora pomaže nam shvatiti da kulturne tranzicije ostaju povezane s određenim razumijevanjem kulturnog prostora, ali takvim koji više nije definiran pomoću ideje teritorija, etničnosti ili nacionalnosti. U odnosu na ostale profesionalne prostore (ekonomske, političke, društvene), kulturni prostor se neprestano mijenja na globalnoj razini, što u praksi omogućuje kulturama da definiraju i redefiniiraju granice unutar kojih se ostvaruju. Etničke i nacionalne kulture nastojat će postojati, ali njihov je okoliš nepovratno promijenjen (Borovac-Pečarević 2014, 29).

Iako među narodima bivše Jugoslavije postoje brojne sličnosti, ne može se tvrditi da su ti narodi isti, demokratski ustroji društava nas uče kako trebamo poštovati htjenja i želje jednog naroda da se opredjeljuje i naziva prema vlasitim nahođenjima (od naziva jezika do grupe), bez obzira na eksterne uticaje. Mnoge probleme u pokušaju znanstvenog proučavanja interkulturnih književnih pojava, čine upravo slična postkolonijalna iskustva te ideološki zasnovane i interkulturno prenošene sličnosti (Lujanović, 2018). Kao rezultat toga, granice se pomjeraju i raspadaju, a kulturne i rodne uloge se mijenjaju. Interkulturni kontekst može, dakle, sadržavati mješavinu koja u sebi ima više od dva kulturna stajališta i sistema znanja te se manifestira na književnoj i

⁸⁴ Možda je činjenica upravo u tome što nemamo puno primjera (zemalja, regija, pokrajina) u kojima postoje profili kao što je bosanskohercegovački ili što nije ni postojao interes proučavanja načina na koje su se određene zajednice profilirale. Iako su postojale intencije takvoga posmatranja kulture i izučavanja književnosti (Đurišin 1991) preko njih se, prema Kovaču, brzo prešlo kako bi se govorilo o interkulturnim procesima (Kovač 2017).

izvanknjiževnoj razini. Ključna tačka je da se razmjena odvija na više razina i rezultira uvidom u formaciju identiteta, kako intrizničnog, tako i onog ekstrizničnog, stoga Hofmann (2013, 9) smatra da se interkulturalni procesi u književnosti ne vide samo kao predmet, već se i kritički reflektiraju.

No, u praksi se dešava da se restriktivnim mišljenjem dijaloško polazište u potpunosti nivelira u svrhu uvođenja samo jednog ispravnog stajališta, i ono se pokušava nametnuti kao jedini okvir razumijevanja kojim se uspostavlja jedinstvena politička volja koja sve pretvara u ideološku sliku ili u diktat koji može krenuti u dva smjera. U prvom, dominira fiksacija s jednom jedinom intencijom – stvaranje i oblikovanje nacionalnog identiteta i narodnosne samosvijesti, dok oni koji ne participiraju na izravan način u nacionalnoj zajednici, dakle oni koji ostaju drugi, jednostavno se moraju prilagoditi i stopiti s maticom bez zahtijeva za bilo kakvim izuzećem, ili im preostaje prešućivanje, ili brisanje, ili isključivanje iz nacionalnog korpusa. Dakle, nacionalne književnosti imale bi služiti etnonacionalnom konceptu u svrhu očuvanja državnog suvereniteta. Literarni sadržaji ostali bi zatvoreni u jednoznačnim nacionalno identitetskim okvirima. I na kraju preostaje općinjenost identitetskim obilježjima koji promoviraju, potiču i podržavaju idolatrijski odnos prema nacionalnim zajednicama. Tako se sprječava razvoj aktualne, žive i kritičke misli, prešućuju se drugačija i oprečna mišljenja. I ne preostaje drugo nego da u takvim okolnostima u potpunosti nestane dijalog. U takvim bi okolnostima književna tradicija ostala statična i plošna, ionako sve zastaje u prigodničarskoj retorici jer se razvoj duhovnopovijesne misli objašnjava isključivo iz očista neprikosnovene glorifikacije *vlastitoga na štetu drugoga* (Kovač 2017). U drugom smjeru širi se redukcionističko shvaćanje kulturološkog dijaloga. Naime, reducira se vrednovanje susjedne nacionalne zajednice kao drugog, distancira se od susjeda iz istog povijesno-geografskog žarišta⁸⁵. I u jeziku naroda i nacija stvara se kulturološka distanca svakim danom sve više, i jezik je postao opterećen ideološkim razlikama. Prema promišljanjima Zvonka Kovača to traumatično povijesno iskustvo koje dijeli južnoslavenske zajednice očito još nije dovoljno jasno artikulirano, a posebno je prisutan u bosanskoj zajednici koja je po Kovaču najbolji primjer za interkulturalnosti (Kovač 2026). No, dijalog s povijesnim nasljeđem nije uspostavljen, stoga i samosvijest ostaje zarobljena i zapletena duboko u prošlosti, ili bolje reći u podsvijesti, i stoga ne može živjeti danu i zadanu dijalošku slobodu primjerenu ljudskoj naravi. Potrebno je sugerirati važnost intrakulturalnog profila u kontekstu južnoslavenske interliterarne zajednice u prošlosti kao i evropske književnosti u sadašnjosti u kojoj se naziru bosanskohercegovačke posebnosti, pri čemu je ona primjer dobre prakse jednog istovremeno multikulturalnog i interkulturalnog profila. U profiliranju jednog takvog identiteta nužno je imati na umu da je bosanskohercegovačka književnost cijelo vrijeme⁸⁶ na granici ogoljene egzistencije i imaginacije između intrakulturalnih i interkulturalnih procesa – dva fenomena koja se isključuju, ali paradoksalno sublimiraju u tom nastojanju da se kroz narativ iskaže konstantna ograničenost, ali i posebnost.

⁸⁵ Matica se okreće susretanju sa zapadnoeuropskim kulturnim krugovima povijesnim središtima moći. A susjed, taj neprikosnoveni drugi s kojim se literarna tradicija redovito susretala, i danas se susreće u prostoru južnoslavenskih zajednica, kao da ga nema u stvaralaštvu tog drugog nema vrijednosti. Tako ispada da između matice i susjednih književnih zajednica nema značajne sličnosti. Jedino preostaju nepremostive razlike i sukladno s tim povlače se granice i podižu mentalni zidovi, i što će na kraju preostati nego osamljenost književnih i kulturnih zajednica usred mediteransko-balkanskog kulturnog kruga (Kovač 2017).

⁸⁶ Upravo iz tog razloga primjetne su različite stvaralačke faze u periodizaciji bosanskohercegovačke književnosti sve do znatnog pomaka prema filozofiji egzistencijalizma pedesetih godina 20. vijeka da bi se krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina okrenula avangardnoj preobrazbi ili devedesetih kada se ovome korpusu pridružuje književnost dijaspore koja vodi ka profiliranju savremenog interkulturalnog identiteta.

Zaključna razmatranja

Trenutni evropski kulturni procesi u središte zanimanja stavljaju zemlje s predispozicijama multikulturnih zajednica i interkulturnih profila, a kao što smo vidjeli bosanskohercegovački kulturni identitet u mnogim segmentima baštini upravo takve vrijednosti, a koje su, zbog ekstrinzičnih i intrinzičnih procesa jedinstvene u regionalnom, ali i globalnom kontekstu. Upravo zbog toga bosanskohercegovačka kultura predstavlja paradigmu koja je daleko u prošlosti imala interkulturene zasnove te unutar same sebe intrakulturne procese koji (i) danas mogu poslužiti kao metodološki mehanizmi ispitivanja konstrukcije i definiranja kulturnih identiteta, posebno kada se traže načini „pomirenja“ konvencionalno-historijskih i ahistorijskih metoda. U tom kontekstu, identitet savremene bosanskohercegovačke književnosti i kulture uopće nužno je posmatrati istovremeno u kontekstu dijhronijskih društveno-historijskih promjena i savremneih književnoteorijskih tendencija u kojima egzistiraju njeni književni fenomeni – takvi metodološki pristupi ukazuju na savremeni kontekst vodeći ka profiliranju jednoga specifičnoga habitusa objedinjenog kroz intrakulturni bosanskohercegovački identitet. Intrakulturni procesi, kako je upravo historijski i/ili ahistorijski pluralizam metoda nedostatan, potrebni su za cjelovitu, zaokruženu analizu teksta i/ili opusa određenog pisca. Uz propitivanje bosanskohercegovačkog identiteta preko historijskog konteksta u kojem su nastajala djela i opusi (Kršić 1972, Rizvić 1986, Lešić 1988, Lovrenović 2017), kroz metodološko uporište u dosadašnjim istraživanjima (Duraković 2003, Meić 2012, Spahić 2016/2017) uz eklekticizam intrakulturnih i transkulturnih metoda (Kovač 2016, Meić 2015, Raljević 2022), a u svrhu očuvanja kompozitnosti, njeno proučavanje trebalo bi ići u pravcu intrakulturnih procesa:

- intarkulturne procese posmatrati kroz prizmu djela i djelovanja određenih autora pri čemu se prožimanja trebaju proučavati u kontekstu cijele Bosne i Hercegovine (paradigmu u tome nalazimo npr. u djelu i djelovanju Darka Cvijetića – možda nije prikladno, ali je itekako relevantno za ovu problematiku reći da njegov identitet (etničkog Hrvata ili katolika iz Prijedora) ne igra ulogu u bezrezervnom prihvatanju od strane svih drugih mogućih identitetskih kategorija unutar svih bosanskohercegovačkih zajednica;
- definirati unutar-književne istraživačke perspektive (korištenje komparativnih književnih teorija kao npr. imagologije preko koje bi se istražile autopredodžbe – opusa ili grupa pisaca koji po stvaralaštvu objedinjuju bosanskohercegovačku književnost, npr. *Književna zadruga*)
- uvesti interpretativno-etičke perspektive (kojima bi se istražio odnos prema „vlastitom“)
- djela iščitati u ključu intrakulturne hermeneutike (koja podrazumijeva iščitavanje bosanskohercegovačke književnosti u kontekstu postkolonijalnih i neokolonijalnih studija)
- preko *prostornog obrata* u književnosti uključiti i geografski kontekst koji nije razlikovan, već naprotiv govori o koherentnosti bosanskohercegovačkog prostora, npr. bošnjačka ili srpska zajednica ista je i u Hercegovini i u Srednjoj Bosni, isti slučaj je i s ostalim zajednicama, tako da geografski kontekst ne učestvuje u razlikovanju već naprotiv govori u prilog intrakulturnim prožimanjima jer su te zajednice čak bliskije u nekim segmentima ako su u sličnom okruženju (dobar primjer tome su opusi Svetozara Ćorovića, Alekse Šantića ili Skendera Kulenovića, a paradigmatična je i kritičko-teorijska studija Dijane Hadžizukić *Prilozi proučavanju srpske književnosti u Bosni i Hercegovini*, 2015)
- potrebno je poznavanje religijskih, svjetonazorskih i drugih kulturoloških vrijednosti s obzirom da su oni važni, posebno ako uzmemo u obzir da su čak i ključni u razlikovanju nekih zajednica (to najbolje pokazuju opusi Svetozara Ćorovića, Ive Andrića, Ahmed Mradbegovića), a što opet

vodi ka zaključku da se se ne radi o različitim kulturnim zajednicama (u općem smislu) već da su razlikovanja primjetna samo u određenim kontekstima (različiti su sekularni odnosi npr. u zapadnoj Bosni ili odnosi između zajednica istih vjerskih nazora u Hercegovini, što narativno elaboriraju tekstovi Amile Kahrović Posavljak, Almina Kaplana, i dr.);

Na koncu nužno je podvući da je ovaj rad nastojao ukazati na intrakulturne procese koje bosanskohercegovačka književnost baštini kroz svoj dijahronijski kontinuitet, a što se nazire i u savremenim sinhronijskim procesima u čemu je i mogućnost metodološkog proučavanja. Kako su u svim tim procesima veoma bitni autori koji svojim stvaralaštvom markiraju poetološke smjerove, što zbog prostora nije moglo biti elaborirano, potrebno je i nužno analitičko iščitavanje paradigmatičkih djela. S tim u vezi su od presudne važnosti i kritički tekstovi utemeljeni na intrakulturnim procesima jer u njima se provode aksiološke, evaluacijske i klasifikacijske analize aktualne stvaralačke poetike. Nadati se da će se praksa intenzivnije zaživjeti u tim pravcima i podjednako u svim bosanskohercegovačkim indentitarnim sastavnicama.

Literatura

- Beljan Kovačević, Iva (2016): *O pričama i čitanju*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo.
- Borovac Pečarović, Martina (2014): *Perspektive razvoja europske kulturne politike*. Interkulturni dijalog i multikulturalnost. Zagreb: AGM.
- Compagnon, Antoine (2007): *Demon teorije*, AGM, Zgareb.
- Durković, Enes (2003): *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Vrijeme, Zenica.
- Džafić, Adnan; Krčalo, Nezir (20199: *Bosanski identitet - razaranje paradigme multilateralosti?* DHS 2 (8), Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, str. 169-184
- Džafić, Šeherzada (2015). *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Dobra knjiga, Sarajevo.
- Džafić, Šeherzada (2017). *Dijasporični identitet(i) – od kratora do promotora bosanskohercegovačke kulture*. Zbornik radova VI međunarodnog naučno-stručnog skupa, Zenica, Filozofski fakultet univerziteta u Zenici, 74-87.
- Eageton, Terry (2017). *Kultura*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Janjušević-Leković, Gordana (2016): „Tradicionalni i moderni pristupi književnom tekstu u savremenoj nastavi“: DOI: http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/climb/2016-2/filkult-2016-2-ch9.pdf, str.121-137. (pristupljeno: 20.3.2023.)
- Hofmann, Michael (2013): *Interkulturalnost, različitost, stranost*, preveo Krešimir Bobaš, Jat
- Kodrić, Sanjin (2016): *Nije lahko s jezikom, ali šta ćemo s književnošću?* Dostupno na: <https://www.sanjinkodric.ba/nije-lahko-s-jezikom-ali-sta-emo-s-knjizevnosc-u-prema-interliterarnoj-i-interkulturalnoj-nastavi-knjizevnosti-naroda-bosne-i-hercegovine-u-bosanskohercegovackom-skolskom-sistemu/>
- Kovač, Zvonko (2016). *Interkulturne studije i ogledi*. Međuknjiževna čitanja, Zagreb, FF press.
- Kršić, Jovan (1972): *Sa strana zamagljenih*, Grupa sarajevskih književnika, Sarajevo.
- Leskovac, Andrea (2011): *Uvod u interkulturnu znanost o književnosti (Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft)* (pristupljeno: 20.3.2023.)
- Lešić, Zdenko (1988). *Pripovjedači*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Lujanović, Nebojša (2018). *Prostor za otpadnike*. Od ideologije i identiteta do književnog polja. Zagreb: Leykam international.

- Meić, Perina (2012). *Smjerokazi. Teorijske i književnopovijesne studije*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo.
- Volkerling, Michael (1996): Deconstructing the Difference Engine. A Theory of Cultural Policy, *The European Journal of Cultural Policy* 2 (2).
- Petrović, Svetozar (1972), *Priroda kritike*, Liber, Zagreb.
- Raljević, Selma: „Otvoreni prostori književnosti nasuprot zatvorenih prostora nacije. (trans)nacionalni (kon)tekst savremene američke i bosanskohercegovačke književnosti. *Folia linguistica et litteraria*, u *Zatvoreni prostori*, Filološki fakultet, Nikšić, str. 13-30.
- Rizvić, Muhsin (1988/1994). *Poetika bošnjačke književnosti*, u *Panorama bošnjačke književnosti*, Sarajevo.
- Solar, Milivoj (2004): *Uvod u filozofiju književnosti*, Golden marketing. Zagreb: Tehnička knjiga.
- Spahić, Vedad (2008): *Prokurstova večernja škola*, BosniARS, Tuzla.
- Spahić, Vedad (2016): *Književnost i identitet: književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ, Tuzla.
- Spahić, Vedad (2017): *Krugovi i elipse, Studije i ogledi o književnim identitetima*. Tuzla: Lijepa riječ
- Taylor, Charles (1994): *The Politics of Recognition*, u: *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, Princenton University Press.
- Zlatar-Viočić, Andrea (2022): *Uvod u povijest književnosti*, Uvodi, Zagreb.

METHODOLOGICAL MODELS OF THE STUDY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA LITERATURE THROUGH INTRACULTURAL PROCESSES

Summary

Given its plural nature, Bosnian literature implies multiple layers and articulates internal processes that are significantly different from external ones, generating an intracultural profile that challenges a specific, different, and at the same time, unique approach to its study. Relying on the general methodology of the study of literature and on the history of the study of Bosnian literature, with a methodological foundation in the eclecticism of cultural studies and intercultural literature, the work tries to point out the possibilities of studying Bosnian literature through intracultural processes.

Key words: *methodology, history of literature, diachrony, synchrony, intracultural processes, Bosnian literature*